

Проглашењем (ограничене) независности Косова 17. фебруара 2008, често расправљано питање „Ко има – из којих разлога – право на неку територију“ изнова је доспело на међународну политичку агенду. У случају Косова то се питање први пут поставило пре 130 година, поводом Берлинског конгреса 1878. Од тада се оно стално изнова постављало у одређеним временским размацама и изазивало је како контроверзне дебате тако и насилне сукобе. [1](#) С различитим образложењима, четири су се стално изнова појављивала и појављују се: 1. право народâ на самоопредељење, 2. истицање „историјских права“, 3. указивање на међународно право и 4. принцип правде. Та образложења се у дебатама већином мешају односно на различите начине комбинују.

Право на самоопредељење је једно рецентно, модерно право, које се не да пројектовати унатраг у предмодерну. Оно је, после многих отпора и с многим недоследностима, могло себи да прибави важење тек у деценијама после Француске револуције. При новом уређивању политичке мапе Европе после Првог светског рата, право на самоопредељење је служило као идеја-водиља, али се могло реализовати само непотпуно. За то је постојало много разлога који се сада и овде не могу детаљно расправљати. Њима је такође припадало и припада до данас неразјашњено односно спорно питање ко је, у ствари, носилац или ко су носиоци права на самоопредељење?

[2](#)
Остаје да се сматра да начело самоопредељења, како пре тако и после Великог рата, у многим случајевима није било примењено. То важи и за Косово које је током балканских ратова 1912/13. године освојила српска војска и које је потом било припојено Краљевини Србији. Српски патриоти су (онда и сада) изјављивали да је Србија „ослободила“ Косово. Ипак, нека територија не може бити слободна или неслободна. Слободни или неслободни могу бити само људи који живе на тој територији. А они нису били питани.

[3](#)

Други проблем реализације права на самоопредељење резултовао је из даљих двеју

околности: 1. да су на простору Балкана постојале многобројне регије с етнички, верски или језички мешовитим становништвом (и да делимично још увек постоје, без обзира на спровођења хомогенизације), и 2. да је национални идентитет знатних делова становништва у првим деценијама 20. века још био нејасан, јер су процеси стварања нација управо тек били почели или су још трајали. Неспорно је, међутим, да се право на самоопредељење односи на вољу становништва које актуелно живи на некој територији, а не на (нама непознату) вољу његових стварних или тобожњих предака. Због тога и не игра никакву улогу да ли су један део Албанаца (такозвани арнауташи) „прави“ (биолошки) Срби који су само променили своју веру и језик. [4](#) Прво, ми то не знамо, и друго, то је ирелевантно.

Уз то је долазило или долази као отежавајућа околност то што се право на самоопредељење у многим случајевима од почетка налазило у односу напетости према „историјским правима“. [5](#) При том је реч о „правима“ која су утемељена у прошлости и која за своје протагонисте важе као непролазна и неутуђива. „Историјска права“ се пре свега појављују у две варијанте: 1. као право првог насељавања (у комбинацији с теоријом континуитета): тј. која је група становништва прва трајно населила одређену територију, и 2. која је група становништва прва државно организовала дотичну територију? Трећа варијанта (природно, снажно субјективна) циља на симболичко/мистични значај неке територије или места сећања у националним наративима.

[6](#)

Сва три обрасца заснивања могу доћи у сукоб с правом на самоопредељење онда када су се током миграција – без обзира на конструкте о континуитету – првобитни етнички односи насељавања темељито променили и имају само још мало везе с актуелним приликама. То се показује тачним и за Косово, и посебно за Косово.

[7](#)

Историја Косова – као и историја балканског простора у целини – јесте у првом реду историја миграција, историја кретања у простору (у облику досељавања, исељавања или унутрашње сеобе) као и историја путовања између култура (у форми промене језика, вере, промене животног стила итд.). Становништво балканског простора је вековима било у покрету. Скоро сви људи који тамо живе имају неку „миграциону позадину“. (Наравно, то важи и за многе друге делове Европе.) [8](#) Међутим, веома узбудљива историја у балканском простору до сада је писана само пунктуелно и скоро увек из националне перспективе. У историографији балканских нација, у њиховим музејима, школским књигама, културама сећања итд., историја те регије се скоро искључиво конструише као национална историја. Све оно што се не уклапа у тај шаблон, бива издвојено и демонизовано под називом „туђа владавина“.

[9](#)

То схватање нема никакве везе с историјом у смислу научног приближавања прошлости. Оно је скроз-наскроз аисторијско. Јер, историја (повест) јесте промена – промена у времену и простору, промена прилика насељавања, промена колективних идентитета, промена језика и верске припадности, промена граница итд.

Они који се позивају на „историјска права“ полазе од ове представе: нација постоји од давнина, од вечности до вечности; она је нека врста колективне личности која стиче права својине (нпр. над неком територијом) што јој се потом не могу више одузети – у сваком случају не без њеног пристанка. А ако се то ипак догоди (што је увек изнова био случај), реч је о неправу које се било када опет мора исправити, свеједно шта се с том територијом у међувремену догодило. Ко је једном нешто стекао – свеједно на који начин: првобитним насељавањем, ратовима односно освајањем, династичким уговорима и слично – тај је то заувек стекао, чак и ако се то налази у оштрој противречности с правом на самоопредељење актуелног становништва. Па ипак, постоје два проблема који у тој аисторијској аргументацији остају нерешени: 1. које право има већу тежину: право првобитног насељавања или државно право пројектовано унатраг у прошлост? И 2. које време је полазиште за заснивање права? Узмимо пример Косова: Косово је током векова припадало многим државама: Источноримском/византијском царству, средњовековном бугарском царству, средњовековном српском царству и, коначно, османском царству. Најдуже је припадало византијском и османском царству. Средњовековној Србији је припадало само добра два века: од почетка 13. до средине 15. века, затим су уследила четири и по века османске владавине. Како се може образложити да су издашна два века, од почетка 13. до средине 15. века, пресудна за то ко данас има право на ту територију? Неко прихватљиво образложење за то не постоји. Јер, оно што би се хтело одобрити Србима, морало би се одобрити и другим нацијама. Свака нација би изабрала онај тренутак у којем су њени преци достигли највеће територијално проширење. Резултат би били бесконачни ратови.

Та се дилема по правилу „решава“ на тај начин што се у аргументацију уносе морални односно верски критеријуми. По томе постоје „добре“ и „зле“ државе. Као што постоје „добре“ и „зле“ нације – такве које су „Европу“ браниле од „Азије“, хришћанство од ислама, „цивилизацију“ од „варварства“ итд., и такве које „зло“ репрезентују ли су са „злом“ сарађивале.

Многе нације у Европи – Пољаци, Мађари, Хрвати, Срби, Румуни и др. – полажу право за себе да су биле „заштитни бедем Европе“, „*antemurale christianitatis*“, и одатле изводе посебна права. За већину балканских нација османско царство нарочито важи као „царство зла“ по себи. А све што се догодило током османске владавине јесте *per se* неправо, па се због тога мора кориговати односно поново исправити. То значи: српско право на Косово не заснива се једино на томе што је Косово пре више векова

једном припадало Србији, што је тамо било седиште српско-православних патријараха, што се неки од најзначајнијих средњовековних српских манастира налазе на Косову и што је српски удео у становништву Косова вековима био виши него данас, него такође, и пре свега, на томе што су ту Срби 1389. бранили „хришћанство од ислама“ и жртвовали се за „Европу“ и/или за „небеско царство“. [10](#) Пошто су се крајем 17. века поново борили за хришћанство, морали су напустити свој завичај из страха од одмазде. Тек су потом муслимански Албанци опљачкали српску земљу и неправично се настанили на Косову. То што су Албанци већином муслимани који су дигли руке од вере својих предака и што су према османском царству мање-више били лојални све до последње четвртине 19. века, жигеше их понад тога као „рenegате“, „издајнике“ и „надничаре зла“.

Само се по себи разуме да та хришћански утемељена аргументација не може бити универзално правно начело, јер би се тиме искључио велики део човечанства. Као што и, обрнуто, „свети рат“ исламског кова не може бити универзално правно начело. Није чудновато што представници Српске православне цркве употребљавају реторику ослоњену на веру, али то, интернационално узев, није подобно за прихватање или за консензус. За већину Срба, Косово је у првом реду симболично место, с ону страну једне комплексне стварности. Све до осамдесетих година прошлог века оно је било виђено као периферна регија, као сиромашна, заостала, насељена „нецивилизованим Шиптарима“. Центар модерног српства оно никада није било. Према резултатима пописа становништва из 1981, на Косову је живело 2,6% Срба из тадашње Југославије који су сачињавали 13,2% становништва Косова. [11](#) Да су се Срби са Косова не само осећали дискриминисаним него да су у многим случајевима и били дискриминисани, то је, по свему што се догађало почев од 1913, изван сумње.

[12](#)

Њиховој маргинализацији (и њеним узроцима) требало се супротставити средствима правне државе. То се није догодило. А затим је током осамдесетих година прошлог века Косово било реторички уздигнуто до катализатора националносрпског идентитета. И тако је остало до данас, при чему је судбина косовских Срба, подељених на две групе

[13](#)

, за националистичке и политичке елите у Србији значајна само ради пропагандних циљева.

Долазимо до трећег комплекса којим се заснивају права на неку територију: до међународног права. Међународно право се перманентно развија и показује многе празнине и противречности. Неоспорно је да је још донедавно Косово сматрано интегралним саставним делом бивше Југославије. Југославија је била суверена држава чије су границе (укључив Косово) биле међународно признате, премда прикључење Косова Србији – као дела доцније Југославије – никада није било правно благосиљано мировним уговором између ондашње Краљевине Србије и османског

царства. Велике европске силе су се приликом повлачења граница новоосноване Албаније, којом је Србији био спречен прилаз Јадрану преко северноалбанског подручја, руководиле начелом компензације у корист Србије, будући да су своје етнографске односно лингвистичке принципе жртвовале геостратешким размишљањима и изван граница албанске државе оставиле просторе с компактним албанским насељима. [14](#) То је била грешка а постала је право, иако је било неправдо, баш као што многе промене граница не резултују из примене постојећег права, него стварају ново право. То важи за прикључење неке територије другој држави исто као и за њену сецесију. Тако је припадност Косова Србији односно Југославији (после Првог и Другог светског рата) била стално индиректно признавана односно није била довођена у сумњу. Тако су и у резолуцији УН-а од 10. јуна 1999, како у тексту те резолуције тако и у анексу 1, изричито били поменути сувереност и територијални интегритет Савезне Републике Југославије, која тада није била члан Уједињених нација. [15](#) Анекс 1 повезује то начело с указивањем на договоре у Рамбујеу од 1. марта 1999. Тамо је утврђено да после три године треба да се одржи једна међународна конференција која ће установити механизам за коначно решење статуса Косова – и то на основи права на самоопредељење (воље становништва, како се каже). [16](#) Та је формулација била веома неодређена. Како њу треба правно тумачити, то морају да реше они који се баве међународним правом. „Међународна кризна група“ изјаснила се о томе у једном извештају из децембра 2007:

„Resolution 1244 does not, in its terms, guarantee Serbia’s continued sovereignty until such time as the Security Council explicitly recognises this as vested in another entity. It provides rather simply for a ‘political process’ to ‘determine Kosovo’s future status’. No doubt it was envisaged originally that the political process in question would be a negotiation of some kind producing a result ultimately endorsed by the Security Council. That has not, however, proved possible. The political process that does now look like determining Kosovo’s status in international law is its likely recognition by a large number of states. That recognition may not be sufficient in itself to give Kosovo some of the other attributes that normally flow from statehood, in particular a UN seat (which depends on UN Security Council endorsement and thus is subject to a veto by a P-5 state), but it is effective as a matter of international law to accomplish Kosovo’s independence.“ [17](#)

Поврх тога, чињеница је да се у Резолуцији 1244. не говори о Србији, него о „Савезној Републици Југославији“. Савезну Републику Југославију, која се 1999. састојала само још од двају веома неједнаких делова (Србије с обема покрајинама, Косовом и Војводином, и Црне Горе), заменио је 2003. државни савез „Србија и Црна Гора“, који је са своје стране окончан 2006. иступањем Црне Горе. Из распада и растурања „Социјалистичке Федеративне Републике Југославије“, „Савезне Републике Југославије“ и државног савеза „Србија и Црна Гора“ настају сложена питања у погледу правног следбеништва. У Уставној повељи државне заједнице Србија и Црна

Гора од 4. 2. 2003 (чл. 25) каже се: „У случају иступања државе Црне Горе из државне заједнице Србија и Црна Гора, међународни документи који се односе на Савезну Републику Југославију, посебно Резолуција 1244. Савета безбедности Уједињених нација, односили би се и у целости важили за државу Србију, као следбеника.“ [18](#) (Није у питању чл. 25, како аутор наводи, већ члан 60 – прев.) То је српски парламент оснажио одлуком од 5. 6. 2006.

[19](#)

Та одлука, међутим, не везује међународну заједницу. Промена од савезне државе у савез држава и од савеза држава у две појединачне државе није пука формалност. Може бити знатна разлика да ли је Косово део једне савезне државе (у оквиру савезне државе или савеза држава) или део једне појединачне државе (Србије). Савезна држава има друкчију унутрашњу равнотежу моћи него појединачна држава. Распад социјалистичке савезне републике Југославије 1989. године је, наравно, изазван (иако не и проузрокован) управо тиме што је ондашње српско вођство под Милошевићем разорило унутрашњу равнотежу моћи, на којој је била заснована југословенска федерација крајем шездесетих година прошлог века, тако што је променом српског устава (амандман 47 од 28. 3. 1989) драстично редуковало компетенције аутономних покрајина Косова и Војводине

[20](#)

, али је истовремено за себе рекламирано гласове обеју покрајина у колективном државном вођству Југославије. То је била не само повреда југословенског устава него и противречност: Или су Косово и Војводина били конститутивни саставни делови федерације са сопственим правом гласа (како је то предвиђао Устав од 1974)

[21](#)

или су били српске покрајине без федеративног права гласа. Промена српског устава од 1989 (односно нови српски устав који је ступио на снагу 28. 9. 1990)

[22](#)

била је и формални почетак краја југословенске (кон)федерације. Пошто је и Црна Гора била политички глајхшалтована, Милошевић је у колективном државном председништву располагао с четири гласа (Србије, Косова, Војводине и Црне Горе), тј. с исто онолико колико и све друге југословенске републике заједно. Тиме је фактички и противуставно настала друга (нова) држава која је, разуме се, још увек била савезна држава (на граници са савезом држава). Та држава више не постоји. Резолуција УН-а 1244. односила се на (остатак) југословенске савезне државе која такође више не постоји. Како то треба оценити са становишта међународног права, то други морају да одлуче. Несумњиво је, међутим, да су данашњи правни и државни оквирни услови друкчији него 1974, 1989/90. или 1999. У оквиру једне федерације – било социјалистичке федерације бивше Југославије или остатка југословенске федерације из деведесетих година – могао би се замислити компромис између српских и косово-албанских захтева. Косово као седма република старе Југославије или као трећа република преостале Југославије јесте нешто друго него аутономна покрајина једне српске републике која је са своје стране део једне савезне државе, а тек је нешто друго као аутономна покрајина у једној српској појединачној држави.

Међународноправни проблеми с којима се суочавамо од распада Југославије до данас имају даље узроке. Они, најпре, леже у структури Уједињених нација, особито у нарочитом положају пет сталних чланица Савета безбедности – нарочитом положају који не удовољава данашњим приликама. Додуше, сви се слажу да је потребна темељита реформа Уједињених нација, али се до сада није отишло даље од скромних почетака. Пре као и сада довољан је вето једне сталне чланице Савета безбедности Уједињених нација да би се светска организација паралисала. Друго, права држава (дакле, државна сувереност, немешање трећих и територијални интегритет) била су дуго времена важнија него људска права. Додуше, све државе-чланице су, према Повељи Уједињених нација, обавезне да спречавају масивне повреде људских права. Међутим, не постоји практикабилна процедура шта међународна заједница може или мора да учини ако нека држава повреди ту заповест а Савет безбедности је због вета (макар и само једне једине од) својих сталних чланица неспособан да делује. У другој половини деведесетих година, нарочито уочи војне интервенције НАТО-а из 1999, оцртало се, до данас контроверзно разматрано, преусмерење мишљења у корист веће тежине људских права. [23](#) Заповест неинтервенисања није више значила да нека држава – неометана од међународне заједнице – може са својим становништвом или деловима свога становништва да ради шта хоће. У том правцу су ишли већ раније установљени трибунали за ратне злочине као и Дејтонски споразум. Почев од тада, права држава не налазе се више непобитно изнад људских права. Ипак, до заједничке нове норме међународног права, с којом ће се сагласити – ако не све, а оно – велика већина држава, још је дуг пут. Одговарајући развитак међународног права одбијају, пре свега, оне државе које и саме „имају леш у подруму“. Све дотле морамо живети с његовим недовољностима и контроверзама које из њих резултују. Међутим, као ни унутрашње право државе, тако ни међународно право није никакав кодекс установљен за вечност, већ се налази под непрестаном принудом легитимисања. Оно није ни сврха сама себи нити може да реши све проблеме.

Већ данас, међутим, није прихватљиво да се међународно право схвати као нека врста радње за самопослуживање за којом ће се посезати увек када је то на сопствену корист, док ће се игнорисати обавезе које проистичу из међународног права. Многи од оних који се данас гласно позивају на међународно право и при том се служе веома агресивном реториком, ћутали су када су властодршци у Београду масивно повређивали међународно право. Неки грађанин који крши законе може изгубити одређена права. Да ли и државе могу изгубити или потрошити права, јесте, насупрот томе, спорно. [24](#) Резолуција 2625 (XXV) Уједињених нација из 1970. веже право државе на територијални интегритет за поштовање права на самоопредељење народâ који живе на њеној територији, али оставља отвореним шта треба да се догоди када државе повређују те обавезе. [25](#) Постаје сасвим апсурдно када политичари и демонстранти у босанској Републици Српској (РС) данас оштро осуђују независност Косова и у исти мах прете одвајањем свога ентитета од Босне. [26](#) Или је независност Косова противна међународном праву – тада би човек и сâм требало да се понаша сходно међународном праву. Или је отцепљење Косова саобразно праву –

тада нема разлога да се оно проклиње. Није одрживо ни указивање на то да је с независношћу Косова створен преседан. Јер, или се осуђује преседан – тада се губи и право да се он подражава, или се он подражава; тада га не треба осуђивати.

Важнија је, међутим, околност да независност за Косово из више разлога не може бити преседан за одвајање РС од Босне и њено прикључење Србији: 1. За разлику од покрајине Косово, РС је творевина која је настала током и као резултат ратова деведесетих година – тј. као резултат екстремне примене силе. Пре рата није постојала ни РС нити нека њој приближно слична творевина. 2. У случају Косова реч је о (најпре условној) независности, а не о прикључењу некој другој држави (Албанији) [2](#) [7](#), док политичари из РС теже прикључењу Србији. 3. Од прикључења Босне Југославији после Првог светског рата босански Срби су уживали темељно друкчији статус него косовски Албанци. Ако се не узме у обзир грађански рат „свих против свију“ у годинама 1941-1945, босански Срби нису били политички дискриминисани ни у првој ни у другој југословенској држави. То је фундаментална разлика у поређењу с косовским Албанцима, који у другој југословенској држави нису били признати као нација, већ само као „народност“ (с одговарајућим правима мањине), а крајем осамдесетих година били су потиснути у систем апартхејда, док у првој југословенској држави нису имали чак ни статус мањине (коју треба штитити). 4. У оба случаја (на Косову пре и после 1999, а у РС између 1992 и 1995) дошло је до насилних померања становништва, али су Албанци на Косову већ пре бекства и протеривања Срба представљали надмоћну већину, док РС уопште није постојала пре 1992, него свој настанак и састав становништва дугује етничким чишћењима. 5. Додуше, тачно је да је током ратова деведесетих година у Босни, код свих ратујућих „страна“, дошло до тешких повреда људских права, ратних злочина и радњи сличних геноциду. Па ипак, није незнатно питање ко је покренуо спиралу насиља и коликих је размера било насиље. „Теза да су сви криви“ не може се надмашити по произвољности и историјски је неодржива. Тачно је, напротив, да једном иницирано насиље производи противнасиље. Тај механизам је стар колико и само човечанство. Изводити из тога да су сви подједнако одговорни и криви, јесте колико лагодно толико и недопустиво поједностављивање.

Укратко: Случај Косова и случај РС јесу различити скоро у сваком погледу. Босна је (још више него Косово) једна историјски настала покрајина у чија су истакнута обележја, све до рата 1992-1995, спадале мултиетничност и мултикултуралност (сваки пут у виду мешавине). Насиљем створена РС не може се упоредити ни са Босном ни са Косовом. Дејтонским споразумом из 1995, 72 године после преседана из Лозане (тј. после присилне размене становништва између Грчке и Турске, коју је 1923 санкционисала Лига народа), на који су се доцније позивали тако различити актери као што су Хитлер, Черчил или српски историчар и политичар Васа Чубриловић [28](#), извршен је обрнути преокрет. Док је Лига народа била прихватила (само се по себи разуме, с

рђавом савешћу) етничка чишћења као *ultima ratio* за „решење“ етнонационалних сукоба, међународна заједница је 1995. извршила радикалну промену курса. Уместо да етничка чишћења благослови и доврши помоћу даљих принудних пресељења, право на повратак избеглица и прогнаника било је уговорно утврђено.

[29](#)

Ако се то право оствари, РС ће изгубити своју далекосежну националну хомогеност, и прикључење Србији тек онда неће доћи у обзир. Међутим, све док се право на повратак не остварује или се остварује само с највећим отпорима, не постоји никакав разлог да се та ситуација међународноправно награди. И Косово ће, сходно Ахтисаријевим предлозима, стећи неограничену независност само онда када испуни своје уговорне обавезе. Остваривање права на повратак јесте за све делове бивше Југославије једна од претпоставки интеграције у Европску унију.

До сада је било речи о три различита облика права (о праву на самоопредељење, о „историјским правима“ и о међународном праву), али у актуелним дискурсима није реч само (а често чак ни у првом реду) о праву него и о правди. Право и правда се често налазе у односу напетости. То је повезано са систематиком (римског) права које од случаја до случаја доспева у противречност с нашим представама о правди. Али, шта је правда? Ми, додуше, знамо шта је сада важеће право, али нема консензуса о томе шта је праведно. Јер, ако би га било, он би одавно био право. У основним обрисима представе о правди од друштва до друштва нека и не буду нарочито различите, али у сваком конкретном случају схватања се могу дијаметрално разилазити. То је пре свега повезано с друштвеним обрасцима опажања и тумачења, као и с тим повезаним филтерима опажања.

Сложену друштвену реалност никада не можемо опазити *in toto*, већ увек само у одсечцима и филтрирану. Како настају ти филтери? Они су резултат компликованих друштвених процеса споразумевања који се, између осталог, изражавају у културном сећању неког друштва и у националним митовима. Саобразно тим „сећањима“ и митовима обликује се растер колективног опажања. По правилу се опажа и комуницира само оно што одговара том растеру, док све друго пропада кроз тај растер. Слике прошлости, које су најпре биле традиране усмено као „сећања“, а затим биле превођене и у писане текстове и визуализације, улазе у више или мање нереклексивном облику у националне велике или мајсторске приче. Оне се тешко могу обеснажити исправљањима и историјским „фактима“, премда „сећања спадају у оно најнепоузданије што постоји“. [30](#) Без могућности да се на овом месту упуштамо у „погрешне учинке памћења“ и његова „погрешна сећања“, која је током последњих деценија импресивним примерима и експериментима доказивало истраживање памћења и мозга [31](#), остаје да се запамти да се колективна „сећања“ редукују комплексности и сталним понављањем социјално утврђују и (у ужем и ширем смислу) конкретизују сликама. Она су „тачна“ само у смислу своје могућности за комуницирање и социјалне прихватљивости у дотичној околини.

Са самим предметом сећања она понекад имају мало везе. Моћ слика и „сећања“ толико је снажна да им се емпиријски заснованим супротним приказивањима тешко може доскочити. Марта 2005. објављена је у часопису „Psychological Science“ једна студија психолога Стефана Левандовског са Универзитета Западне Аустралије.

[32](#)

У њој је било речи о односу између „сећања“ и информација, односно о питању какав утицај имају демантији на опажање и прерађивање прошлости. Показало се да су демантији, додуше, дошли до свести многих испитаника, али да су у њој потпуно различито били „даље прерађивани“. Због тога је Левандовски дошао до закључка да до „грешака у преради информација“ долази онда када нека вест не одговара тачно ономе у шта су људи ионако уверени. Оно што је једном било похрањено као „истинито“, остало је „истинито“ – упркос демантију. Само они који су већ раније били скептични према „истини“, похранили су њену коректуру као истиниту. Други су игнорисали деманти.

Ако се нпр. нека нација (не у својој целости, али њени знатни делови) навикла на то да саму себе увек види у улози жртве, онога ко се жртвује за друге или сâм постаје жртва, онда ће се тај образац опажања задржати и онда када та нација (опет не у својој целости, него у деловима) постане кривац-виновник. Као што потврђује управо поменути експеримент (и многи други експерименти), супротна приказивања – ма колико била емпиријски добро фундирана – неће променити ништа у том опажању. У сваком случају, не одмах. Велики делови српског друштва још нису спремни да се разрачунају са злочинима деведесетих година. [33](#) Реалистично ће се морати поћи од тога да становништво о тим злочинима заиста није знало ништа, ако се под „знањем“ подразумева активно прерађивање информација. Оно је о томе могло знати, али знање и моћи-знати нису исто. Услед блокаде опажања и фиксације на сопствену улогу жртве, информације о злочинима нису могле бити прерађене, иако је таквих информација било. Очигледно је да су представе о правди у неком друштву које себе разуме као жртву вековима (!) дугог геноцида

[34](#)

потпуно друкчије него представе о правди у друштву које је научило да себе види и у улози кривца-виновника и да се критички разрачуна са сопственом прошлосту и одговорношћу. Истина, српски председник Борис Тадић се крајем јуна 2007. извинио због хрватских жртава рата 1991-1995 – један до сада јединствен гест – али при том није поменуо ни Бошњаке ни косовске Албанце. А код већине његових земљака то извињење Хрватима наишло је на мало разумевања. У реторици националиста (свеједно да ли је при том реч о немачким, српским, косовско-албанским или другим националистима) недостаје било какво указивање на критичку саморефлексију. У том погледу се Милошевићеви говори у основи не разликују од говорâ Војислава Коштунице.

Коштуница је националист из уверења, док је Милошевић био националист из опортунизма. Међутим, њихова максималистичка реторика и реторика других националиста, српског министра за Косово Слободана Самарџића, политичарâ Српске радикалне странке, српских писаца, чланова Академије наука Републике Српске (АНУРС) или високих достојанственика Српске православне цркве итд., јесу

запањујуће сличне: Косово је увек било српско и увек ће остати српско; Косово: српски Јерусалим; независно Косово је највећи акт насиља који је једном народу (српском) икада учињен; Косово: лажна држава, привидна држава итд.

[35](#)

Губитак неке територије је крајње болан за сваку државу. То нарочито важи за модерну националну државу с њеним изједначавањем нације и територије и с преоптерећеношћу одређених територија националним митовима. Примера има хрпимице. Грци су 1922/23. изгубили своје малоазијске насеобине и свој потајни главни град Константинопољ. Мађари су после Првог светског рата изгубили више од две трећине свога државног подручја. Немци су после Првог светског рата изгубили, између осталог, Елзас-Лотрингију, а после Другог светског рата некадашње немачке источне области. Француска је после 1962. морала да свари губитак Алжира који је током Другог светског рата био центар француског Покрета отпора. Као косовски Срби, тако су се и алжирски Французи огорчено супротстављали промени територијалног status-a quo. Ни 12-14 милиона избеглица и прогнаника, као и њихова удружења у поратној Немачкој, нису прихватили губитак свога завичаја. И трајало је релативно дуго – четврт столећа – док се немачка политика није ослободила своје окренутости ка прошлости и док Одру-Нису није de facto признала као пољску западну границу. Четврт века! Ратификацији „источних уговора“ у немачком Бундестагу маја 1972. претходило је једно од најогорченијих политичких разрачунавања у „старој“ Савезној Републици између власти и опозиције. У једној додатној изјави уз „источне уговоре“ речено је: „Уговори не антиципирају за Немачку регулисање мировним уговором и не стварају правни основ за границе које данас постоје.“ [36](#) Као у Србији, и у Немачкој су се противници признања позивали на међународно право. То је било и јесте легитимно, али се тиме реалности нису могле опозвати. Укратко: Изванредно расветљење настаје када себи објаснимо како су се понашале државе с територијалним губицима или споља наметнутим померањем границе, иако у политици не постоје упоређења 1 према 1 и сваки је случај понешто друкчији. Али, стање створено проглашењем независности Косова све је друго пре него изузетно, премда српски националисти стално изнова инсистирају на изузетности. Међутим, и при том је реч о обрасцима и филтерима опажања.

У „старој“ Савезној Републици Немачкој дуго је код широких делова становништва преовлађивало схватање да – после извршене демократизације – постоји могућност повратка на границе Немачког Рајха из 1937. Баш као да није било национал-социјализма и Светског рата! То мишљење је било потпуно илузорно. После 1945. није могло бити пре 1945. Исто је тако илузорно веровати да у бившој Југославији односно у Србији постоји могућност повратка на ситуацију која је постојала, ако већ не до 1999, а оно ипак до 1989. Као да никада нису постојале деведесете године с масовним злочинима! У једном чланку за „Њујорк Тајмс“, српски министар Вук Јеремић је 27. 2. 2008. писао: „A historical injustice is being imposed on a

European country that has overcome more obstacles since we democratically overthrew Slobodan Milošević in October 2000 than most other nations have in a much longer time. Recognizing Kosovo means saying, in effect, that Serbian democracy must be punished because a tyrant – one who committed heinous deeds against Kosovo Albanians in the 1990s – was left unpunished. Such misplaced revenge may make some feel better, but it will make the international system feel much worse.” [37](#) Јеремић, додуше, говори о „heinous deeds“ извршеним над Албанцима у деведесетим годинама (и по томе се разликује од многих својих националистичких земљака), али их искључиво повезује с „тиранином“ Милошевићем с његовим неокончаним процесом пред Хашким трибуналом за ратне злочине. Тиме се том Трибуналу, који се иначе у српским националистичким круговима одбацује као „суд победника“, приписује ослободилачко дејство, иако у том случају процес против оптуженога није окончан због његове смрти. Та аргументација побуђује сећање на оне Немце после 1945. који су одговорност за злочине национал-социјализма хтели да сведу на личност Хитлера и његових најближих повереника и који су се бранили од тезе о колективној кривици. Међутим, Милошевић је исто тако мало био појединачни кривац-виновник као и Хитлер. Управо је Милошевићева политика према Косову, захваљујући масивној индоктринацији јавности од средине осамдесетих година, уживала широку подршку у становништву као и од стране Удружења српских писаца, Српске академије наука и уметности, Српске православне цркве, Југословенске народне армије, српских паравојних банди итд. [38](#)

У преговорима од 2005-2007. косовским Албанцима је српска страна понудила „супстанцијалну аутономију“. Она је једном већ постојала. Југословенским уставом од 1974. односно претходним уставним променама крајем шездесетих и почетком седамдесетих година, Косово је као покрајина Србије добило „супстанцијалну аутономију“. Ту далекосежну управу, међутим, српска страна никада није прихватила (још пре него што је Милошевић дошао на власт) [39](#) и она је најзад укинута 1989. Садашњи председник владе Коштуница се 1995. такође изјаснио као одлучан противник сваког облика аутономије за Косово.

[40](#)

Две године касније изјаснио се за регионализацију Србије (отприлике по узору Шпаније).

[41](#)

Године 1998. оштро је критиковао тадашњу српску власт због тога што није израдила никакав план за Косово. Тиме је, рекао је, режим „угрзио“ права Србије и СР Југославије да сама регулише своје унутрашње ствари. „Простор за решавање проблема Косова изнутра, у оквиру Србије, постао је ужи.“ Оно што се пре осам година још могло постићи, наиме да се Косово чврсто веже за Србију, сада је – ако је још уопште (!) – много теже постићи.

[42](#)

Ипак, десет година доцније, односно девет година после масивних етничких чишћења од 1999. и етаблирања управе Уједињених нација за Косово, Коштуница је уверен да српска политика може да оствари онај „нереалистички план“ који, по његовом

схватању, већ 1998. није више био остварљив или је само још тешко био остварљив! Фактор време, који је крајем деведесетих година као опозициони политичар још био узимао у обзир, није за њ 2008 – као шефа владе – играо више никакву улогу. Тај развој се може тумачити само као све веће губљење реалности. А Коштуница би био све друго пре него поуздан јемац да „супстанцијална аутономија“ за Косово неће поново бити укинута или драстично редукована. Политика има посла и с поверењем. А оно је у осамдесетим/деведесетим годинама било код косовских Албанаца потпуно и трајно разорено. Схватање унето у преамбулу новог српског Устава с краја 2006. да је Косово саставни део Србије

[43](#)

оставља српској политици мало маневарског простора за преговоре. Тачније речено: таквог простора нема, изузев повратка на оно што је једном већ било и пропало. У члановима 108-112 Устава од 2006. регулише се положај аутономних покрајина Војводина и Косово-Метохија. У поређењу с југословенским Уставом од 1974, Устав од 2006. представља тежак ударац за аутономне покрајине. А да ли су нови чланови 108-112 спојиви с духом Резолуције 1244. Уједињених нација, односно са споразумима из Рамбујеа који су ту унети, остаје да се још испита. Међутим, чак се и проевропски политичари у Србији, као председник државе Борис Тадић, потпредседник владе Божидар Ђелић и многи други, од краја 2006. налазе у шкрипцу: они знају да је Косово изгубљено, али то не смеју да кажу, јер би тиме (могућно) прекршили Устав. Због тога се мора тачно слушати: не само шта српски политичари говоре него и како то кажу.

Уочи проглашења независности Косова, противници су аргументовали да би промена status-a quo изазвала или да може изазвати нову спиралу насиља. То се, нажалост, никада не може са сигурношћу искључити. Спремност на сукобе и насиље јесте у деловима друштва и даље висока; и даље се провокатори и насилници из сопствених редова славе као јунаци. Па ипак, та аргументација је погрешна. Јер, ка насиљу може водити не само

п

ромена

status-a quo него и задржавање status-a quo. Да је питање Косова решено у Дејтонском споразуму крајем 1995, не би у другој половини деведесетих година дошло до ескалације насиља и до рата од 1999. године.

[44](#)

А да је 1999. било решено питање статуса, можда не би дошло до немира марта 2004. Они који још данас мисле да је могућан повратак на status quo ante пре 17. фебруара 2008, или су слепи за стварност или се унапред мире с избијањем насиља.

Од фебруара 2008. српска влада повлачи своје амбасадоре из земаља које признају Косово као државу. То се мора респектовати. То отежава преговоре, али их не онемогућава. Сличних ситуација је било и раније. Нека се помисли на Халштајнову

доктрину, по којој је Савезна Република Немачка прекинула односе са земљама које су признале Демократску Републику Немачку. Између осталих, била је погођена и некадашња Југославија, с којом су односи били прекинути између 1957. и 1968. [45](#) Србија, пре свега, не прекида односе с државама које су признале, што подржава већина становништва Србије.

[46](#)

То је једна сразмерно трезвена реакција. Видеће се како ће ствари ићи даље. Већина српског становништва (најновије анкете говоре о 67%) јесте за прикључење Европској унији. А 57% испитаника оцењује стање у Србији као рђаво.

[47](#)

Од 17. фебруара 2008, оставке Коштуничине владе и расписивања превремених парламентарних избора за 11. мај 2008, основни економски показатељи за Србију су се погоршали.

[48](#)

Српско друштво – увелико одсечено од света, с високом незапосленošћу, ниским животним стандардом, мафијашким структурама, стотинама хиљада избеглица и прогнаника из скоро свих делова бивше Југославије и с цивилним друштвом још у изградњи, које себе сматра изложеним перманентним нападима не-цивилног друштва – последњих 20-25 година се обилато бавило историјском прошлoшћу, сада би требало да има будућност. А ова сигурно није у међународној изолацији или у позицији државе која је руски сателит.

Губитак неке територије, ма колико био болан и наносио озледе, отвара и нове опције. Пријатељство с Француском и измирење с Пољском били би незамисливи да немачка страна није схватила да се точак историје не може окренути. Данас више није важно да ли Елзас припада Француској или некадашње немачке источне области Пољској. Слично би такође требало да важи за Косово и Србију. Данас више није реч о томе да ли је Србија у балканским ратовима „ослободила“ Косово. Данас је реч само још о томе да ли се Србија може ослободити од Косова. Као што је познато, лакше је „ослободити“ друге него ослободити самог себе. Косово освојити, то је било сразмерно једноставно, интегрисати становништво било је, напротив, врло тешко, поготово што је српски програм колонизације био супротност интеграције. Анексијом Косова (и Македоније) српска политика је натоварила себи одговорност с којом никада није изишла на крај. Српска победа у балканским ратовима показала се као Пирова победа. С њом је отпочела самоблокада Србије – почетак краја једне успешне повести. Јер, хтети неку територију трајно поседовати против воље становништва, захтева много материјалних и нематеријалних ресурса. Има државâ које то себи могу да допусте. Србија не може. Због тога је потребан један ослободилачки удар, једна нова јужна политика Србије (упоредива с „новом источном политиком“ старе Савезне Републике Немачке). Остаје нада да ће се српски бирачи и политичари одлучити за опцију која је подобна за будућност и да ће им бити потребно мање времена него својевременој немачкој политици да се снађу у новој реалности: у добро схваћеном сопственом интересу Срба, у интересу читаве регије и у интересу свих нас.

*Прилог је завршен 20. 3. 2008.

Превео Данило Н. Баста

(Преведено из зборника: Grenzüberschreitungen. Traditionen und Identitäten in Südosteuropa. Festschrift für Gabriella Schubert. Hrsg. v. Wolfgang Dahmen, Petra Himstedt und Gerhard Ressel, Harrasovitz Verlag, 2008, стр. 632-649.)

---

1. Из обиља литературе нека, уместо других, буду поменути: Noel Malcolm: Kosovo. A Short History. London 1998; Der Kosovo-Konflikt. Ursachen – Akteure – Verlauf. Hg. Konrad Clewing, Jens Reuter. München 2000; Tim Judah: War and Reverence. New Haven u.a. 2000; Ann Di Lellio (Hg.): The Case for Kosova: Passage to Independence. New York 2006; Ian King, Whit Mason: Peace at Any Price: How the World Failed Kosovo. New York 2006; Henry H. Perritt Jr.: Kosovo Liberation Army. The Inside Story of an Insurgency. Urbana/III. 2008. [^] 2. Упор. између осталих Peter Radan: The Break-up of Yugoslavia and International Law. London, New York 2002, стр. 8 ff.

[
^
_
]

3. О освајању Косова упор. између осталих Noel Malcolm: Kosovo, 239 ff.; о проблематици повлачења српско-албанске границе 1912/13. упор. Katrin Boeckh: Von den Balkankriegen zum Ersten Weltkrieg. Kleinstaatenpolitik und ethnische Selbstbestimmung auf dem Balkan. München 1996, стр. 102 ff.

[
^
_
]

4. Упор. Јован Цвијић: Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије. Том 3. Београд 1911, стр. 120.

[
^
_
]

5. Упор. Holm Sundhaussen: „Der Gegensatz zwischen historischen Rechten und Selbstbestimmungsrechten als Ursache von Konflikten: Kosovo und Krajina im Vergleich“. U: Nationalitätenkonflikte im 20. Jh.: Ursachen von inter-ethnischer Gewalt im Vergleich. Hg. von Philipp Ther u. Holm Sundhaussen. Wiesbaden 2001, стр. 19-33.

[
[^](#)
]

6. То важи за српски мит о Косову једнако као и за немачки мит о Шлеској, за (немачко и пољско) место сећања Таненберг, мађарски мит о Ердељу, естонско и руско место сећања Нарва, и многе друге. О косовском миту упор. између осталог Holm Sundhaussen: „Kriegserinnerung als Gesamtkunstwerk und Tatmotiv: Sechshundertzehn Jahre Kosovo-Krieg (1389-1999). U: Dietrich Beyrau (Hg.): Der Krieg in religiösen und nationalen Deutungen der Neuzeit. Tübingen 2001, S. 11-40.

[
[^](#)
]

7. О спорној историји косовског становништва упор. Konrad Clewing: „Mythen und Fakten zur Ethnostruktur in Kosovo – Ein geschichtlicher Überblick“. U: Der Kosovo-Konflikt. Ursachen – Akteure – Verlauf. Hg. Konrad Clewing, Jens Reuter. München 2000, стр. 17-63.

[
[^](#)
]

8. Упор. Enzyklopädie Migration in Europa. Vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart. Hg. Klaus J. Bade u.a. Paderborn u.a. 2007.

[
[^](#)
]

9. Упор. Holm Sundhaussen: „Südosteuropa“. U: Enzyklopädie Migration in Europa, стр. 288-313; Исти: „Geschichte Südosteuropas als Migrationsgeschichte. Eine Skizze“. U: Südostforschungen 65/66 (2006/2007), стр. 1-55.

[

^
_

10. Упор. Holm Sundhaussen: „Kosovo: 'himmlisches Reich' und irdischer Kriegsschauplatz. Kontroversen über Recht, Unrecht und Gerechtigkeit“. U: Südosteuropa. Zeitschrift für Gegenwartforschung 48 (1999), стр. 237-257.

[
^
_

11. Упор. између осталог Statistički godišnjak Jugoslavije, Beograd 1984, str. 439 (таб. 203-5).

[
^
_

12. О дискусији и о уравнотеженом вредновању контроверзне литературе о тој теми упор., између осталог, извештај из 2005. једног истраживачког тима „Institute for Historical Justice and Reconciliation“ (IHJR), који је саставио Момчило Павловић: „Kosovo Under Autonomy (1974-1990)“:

http://www.salzburgseminar.org/ihjr/si/si/Team_1Full_Text_Report.pdf

.
[
^
_

13. Првој групи припадају они који су профитирали од обесправљења косовских Албанаца 1989/90. и активно га подржавали, и који данас великим делом бораве у северној Митровици или у Србији, док су косовски Срби (барем један део њих) који припадају другој групи начелно спремни за дијалог и ненасилан заједнички живот с косовским Албанцима, и због тога се чланови прве групе непријатељски односе према њима.

[
^
_

14. Крајње је информативан чланак чији је аутор Nicola C. Guy: „Linguistic boundaries and geopolitical interests: the Albanian boundary commissions, 1878-1926“. U: Journal of Historical Geography (2008), doi: 10.1016/j. Jhg. 2007. 12. 002, стр. 1-23.

[
^
_]
]

15. Текст резолуције:

<http://www.cfr.org/content/publications/attachments/1244.pdf>

.
[
^
_]
]

16. Текст споразуме из Рамбујеа:

http://www.state.gov/www/regions/eur/ksvo_rambouillet_text.html

.
[
^
_]
]

17. International Crisis Group: „Kosovo Countdown: A Blueprint for Transition. Europe Report No. 188, 6 Dec. 2007“:

<http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=5201>

.
[
^
_]
]

18. Текст Уставне повеље:

<http://www.arhiva.srbija.sr.gov.yu/vesti/2003-02/333116.html>

.
[
^
_]
]

Пише: Холм Зундхаусен
уторак, 10 фебруар 2009 22:07

---

19. После проглашења независности Црне Горе (3. 6. 2006), Србија се одлуком скупштине од 5. 6. 2006, сходно Уставној повељи државне заједнице Србија и Црна Гора, прогласила за правног следбеника Србије и Црне Горе. Цит. према:

<http://lexikon.meyers.de/meyers/Serbien>

.
[
[^](#)
_]
]

20. Јосиповић, Милорад: Србија. Устав: Устав СР Србије и амандмани на Устав СР Србије. Београд 1989. О околностима у којима је Скупштина Косова донела промену Устава 23. 3. 1989, а Скупштина Србије 28. 3. 1989, упор. између осталог Viktor Meier: Wie Jugoslawien verspielt wurde. München 1995, стр. 154 ff., као и (са српског гледишта) саслушање сведока Милорада Јосиповића (у том тренутку председника Скупштине Косова) у случају Милошевић пред Међународним судом за ратне злочине у Хагу 2. 12. 2004:

<http://www.un.org/icty/transe54/041202IT.htm>

. О пражњењу аутономије Косова упор. Ralf Biermann: Lehrjahre im Kosovo. Das Scheitern der internationalen Krisenprävention vor Kriegsausbruch. Paderborn u.a. 2006, стр. 208 ff.

[
[^](#)
_]
]

21. Упор. Monika Beckmann-Petey: Der jugoslawische Föderalismus. München 1990, стр. 106 ff.

[
[^](#)
_]
]

22. Текст Устава:

<http://www.cesid.org/zakoni/sr/ustavRS.jsp>

.
[
[^](#)
_]
]

23. О развоју упор. између осталог Stefan Oeter: „Völkerrechtliche Rahmenbedingungen

und die Staatengemeinschaft“. Y: Der Jugoslawien-Krieg. Handbuch zu Vorgeschichte, Verlauf und Konsequenzen. Hg. Dunja Melčić. 2. erw. Aufl. Wiesbaden 2007, стр. 485-502; A Cassese: „Ex iniuria ius oritur: Are we Moving towards International Legitimation of Forcible Humanitarian Countermeasures in the World Community?“. U: European Journal of International Law 10 (1999), стр. 23 ff.

[
^
_]
]

24. Сходно теорији друштвеног уговора у верзији коју је модернизовао Џон Ролс (A Theory of Justice, 2. erw. Aufl. Cambridge/Mass 1999), настанак и постојање државе повезани су са слободним договором појединаца и њиме се оправдавају. Суштински елемент друштвеног уговора јесте поверење, тј. поверење појединца и различитих група становништва у одговорно вршење државне власти ради заштите и добробити свих грађана. Поверење је основа лојалности грађана према држави, која са своје стране, ради вршења својих обавеза, полаже право на монопол власти. Поверење/лојалност, на једној, и монопол државне власти, на другој страни, налазе се, по теорији уговора, у нераскидивом узајамном односу условљавања. Све док уговор постоји, обе стране (грађани и држава) везане су за испуњење својих обавеза. Из уговорне теорије и одатле изведених права државе такође следи да је држава овлашћена и обавезна да на својој територији, коришћењем монопола силе, спречи терористичке активности и прекршиоце закона изведе пред суд. Са српског гледишта, насилне активности Ослободилачке војске косовских Албанаца (UCK) у другој половини деведесетих година представљале су терористичке радње и могле су се и морале сузбијати. Између марта 1998. и јуна 1999 (као и већ раније), Савезна Република Југославија односно Република Србија, међутим, масивно је злоупотребила свој монопол власти и тиме разорила легитимност државног деловања. Држава која употребом несразмерних средстава злоупотреби свој монопол власти, губи своја права; уговор постаје беспредметан. А то важи утолико више што злоупотреба власти дуже траје. Упор. Matthew W. Herbert: „Who Deserves Kosovo? An Argument from Social Contract Theory“. U: Southeast European Politics 6 (2005), 1, стр. 29-43.

[
^
_]
]

25. „Nothing in the foregoing paragraphs shall be construed as authorizing or encouraging any action which would dismember or impair, totally or in part, the territorial integrity or political unity of sovereign and independent States conducting themselves in compliance with the principle of equal rights and self-determination of peoples as described above and thus possessed of a government representing the whole people belonging to the territory without distinction as to race, creed or colour.“ UN-Resolution 2625 (XXV): Declaration on Principles of International Law Friendly Relations and Cooperation Among States in Accordance with

the Charter of the United Nations:

<http://www.yudikorsou.com/download/UN%20GENERAL%ASSEMBLY%20RESOLUTION%202625.doc>

.
[
[^](#)
]

26. Упор. „Bosnian Serb Leader Challenged on Independence“, BalkanInsight, 1. 3. 2008:

<http://balkaninsight.com/en/main/news/7985>

.
[
[^](#)
]

27. У изјави о независности се изричито позива на Ахтисаријев план и тиме имплицитно на у њему садржана ограничења суверености Косова и забрану прикључења Албанији. О садржини тог плана упор. „Report of the Special Envoy of the Secretary-General on Kosovo’s future status“:

<http://www.unosek.org/docref/report-english.pdf>

.
[
[^](#)
]

28. Овде се мисли на Чубриловићев меморандум из 1937. о протеривању „Арнаута“ (Албанаца). Vasa Čubrilović: „Iseljavanje Arnauta“. U: Izvori velikosrpske agresije. Rasprave, dokumenti, kartografski prikazi. Priredio: Božo Čović. Zagreb 1991, str. 106-124. Рукопис, који се местимично само још тешко може дешифровати, налази се у архиву Војноисторијског института у Београду. Чубриловић је 3. 11. 1944. обновио своју представу о етничком чишћењу.

[
[^](#)
]

29. Упор. Holm Sundhaussen: „Von ‘Lausanne’ nach ‘Dayton’: Ein Paradigmenwechsel bei der Lösung ethnonationaler Konflikte“. U: Europa und die Europäer. Quellen und Essays zur modernen europäischen Geschichte. Festschrift für Hartmut Kaelble zum 65. Geb. Hg.

Rüdiger Hohls, Iris Schröder, Hannes Siegrist. Stuttgart 2005, стр. 409-414.

[
[^](#)
-
]

30. Aleida Assmann: „Wie wahr sind Erinnerungen?“. U: Das soziale Gedächtnis. Geschichte, Erinnerung, Tradierung. Hg. Harald Welzer. Hamburg 2001, стр. 103.

[
[^](#)
-
]

31. О „false memory syndrom“ упор. између осталог Daniel L. Shaster: Searching for Memory – the brain, the mind, and the past. New York 1996.

[
[^](#)
-
]

32. Stephan Lewandowsky i dr.: „Memory for Fact, Fiction, and Misinformation. The Iraq War 2003“. U: Psychological Science 16 (2005), No. 3, стр. 190-195.

[
[^](#)
-
]

33. Упор. између осталог Sabrina P. Pamet: „The denial syndrome and its consequences: Serbian political culture since 2000“. U: Communist and Post-Communist Studies 40 (2007), стр. 41-58.

[
[^](#)
-
]

34. Упор. Holm Sundhaussen: „Die 'Genozidnation': serbische Kriegs- und Nachkriegsbilder“. U: Der Krieg in den Gründungsmythen europäischer Nationen und der USA. Hg. von Nikolaus Buschmann, Dieter Langewiesche. Frankfurt/M., New York 2004, стр. 351-371.

[
[^](#)
-
]

35. Из мноштва могућних доказа нека се, уместо других, упути на изјаву председника владе Коштунице од 17. 2. 2008: Коштуница: „За Србију не постоји лажна држава Косово“, цитирано према информативној агенцији Танјуг од 17. 2. 2008: УПР:Косово – Независност – Проглашење:

<http://www.tanjug.co.yu>

; Академици подржавају територијалну целовитост Србије, Танјуг 3. 3. 2008; да. „Serb Bishop Against EU Mission“, BalkanInsight, 3. 3. 2008;

<http://www.balkaninsight.com/?tpl=301&tpid=135>

; „Serbia In Eu Without Kosovo 'Treason', BalkanInsight, 29. 2. 2008, ebda. Ту се каже да је један неименовани, високо рангирани епископ Српске православне цркве изјавио да је приступање Србије без Косова Европској унији „велеиздаја“ и да је равно „анулирању целокупне наше историје“.

[
^
_]
]

36. Цитирано према Handbuch zur deutschen Einheit: 1949-1989-1999. Hg. Werner Weidenfeld, Karl Rudolf. Bonn 1999, стр. 601.

[
^
_]
]

37. Vuk Jeremić: „One nation, indivisible“. U: New York Times, 27. 2. 2008, цит. према B92:

http://www.b92.net/eng/insight/opinions.php?yyy=2008&mm=02&nav_id=48025

.
[
^
_]
]

38. Упор. уместо других Florian Bieber: Nationalismus in Serbien vom Tode Titos bis zum Ende der Ära Milošević. Wien 2005, S. 87 ff.; Holm Sundhaussen: Geschichte Serbiens. 19.-21. Jahrhundert. Wien 2007, стр. 379 ff.

[
^
_]
]

39. Српско вођство под Дражом Марковићем је већ 1977. у Плавој књизи (објављеној тек тринаест година касније) изложило своје противљење Уставу од 1974. О садржини Плаве књиге упор. Мирко Ћекић: Употреба Србије. Оптужбе и признања Драже Марковића. Београд 1990, стр. 123-175.

[
^
_]
]

40. Војислав Коштуница: „Како је све почело (1995)“. У: Исти: Између силе и права. Косовски записи. Београд 2000, стр. 12. Ту се каже: „Због тога се решења за Косово и Метохију не могу тражити у оквиру испробаних уставних аранжмана. Сви су они водили ка сукобима, ка етнички чистом Косову и јачању сецесионистичких покрета које ниједна државна власт свесна одговорности не може толерисати.“

[
^
_]
]

41. Исти: „Специјални статус за Косово (1997)“. У: на истом месту, стр. 25-27.

[
^
_]
]

42. Исти: „Закаснео и нереалан српски план (1998)“. У: на истом месту, стр. 141-145.

[
^
_]
]

43. Текст српског Устава од 2006 (укључив преамбулу) којим је замењен Устав од 1990, у:

http://www.nbs.bg.ac.yu/view_file.php?file_id=1975

. Спорно је питање да ли је преамбула део Устава и да ли има исто дејство правног обвезивања као и сам Устав. У неким издањима Устава из 2006. недостаје преамбула.

[
^
_]
]

44. Опширно о томе Biermann: Lehrjahre, стр. 471 ff.

[
^
_]
]

45. Upor. Dušan Nećak: Hallsteinova doktrina in Jugoslavija: Tito med Zvezno republiko Nemčijo in Nemško demokratično republiko. Ljubljana 2002.

[
^
_]
]

46. Према једној анкети Београдског центра за људска права, крајем 2006. се само 16% свих испитаника изјаснило за прекид дипломатских односа са земљама које би признале Косово. 58% је пледирало за то да се дипломатским напорима побољша положај косовских Срба. А 23% није имало никакво мишљење.. Belgrade Center for Human Rights: Public Opinion in Serbia, December 2006, стр. 66:

http://www.osce.org/documents/srb/2007/03/23518_en.pdf

.
[
^
_]
]

47. Анкета од 16. 2. 2008: „Serbians want both Kosovo and EU“. U: B92, 29. 2. 2008:

http://www.b92.net/eng/news/politicsarticle.php?yyy=2008&mm=02&dd=29&nav_id=48080

. Колико на резултате анкета снажно утичу дневнополитички догађаји, јасно показује чињеница да 74% испитаника није било спремно да признање независности Косова размени за чланство у Европској унији. Насупрот томе, питање Косова је у октобру 2007. било рангирано само на трећем месту најважнијих тема (после незапослености и ниског животног стандарда): „7 pct of Serbians support Kosovo independence“. U: B92, 4. 11. 2007:

http://www.b92.net/eng/news/society-article.php?yyy=2007&mm=11&dd=04&nav_id=45107

.
[
^
_]
]

Ослобођење Косова: Крај једне "бесконачне" приче

Пише: Холм Зундхаусен
уторак, 10 фебруар 2009 22:07

---

48. Упор. „Serbia Credit Rating Outlook Drops“. У: BalkanInsight, 12. 3. 2008:
<http://balkaninsight.com/en/main/news/8534/?tpl=299>

.
[
^
]